

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ **ERSA**

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ (RSAI, ERSA)

“Οικονομική Κρίση και Πολιτικές Ανάπτυξης και Συνοχής”

10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο ,
Θεσσαλονίκη, 1 – 2 Ιουνίου 2012

Συνδιοργάνωση

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης:

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΝΙΣΧΥΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΕΡΡΩΝ

Δρ. Χρυσάνθη Μπαλωμένου
Ph.D. Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Καθηγήτρια Σύμβουλος (ΣΕΠ), Σχολή Κοινωνικών Επιστημών,
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ» - Προπτυχιακό Πρόγραμμα
<<Διοίκηση Επιχειρήσεων & Οργανισμών>> Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
E – mail: hjlp6543@hol.gr, balomenou@tutors.eap.gr

Μαλιάρη Μαριάνθη (M.Sc)
Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ» Ε.Α.Π.
Πτυχιούχος Τμήματος Γεωπονίας –Τομέας Αγροτικής Οικονομίας Α.Π.Θ.
E-mail: mmaliari@otenet.gr, mmaliari@ate.gr

1. Εισαγωγή

Η σκοπιμότητα ύπαρξης καινοτόμων δράσεων σύμφωνα και με τα συγγράμματα των P.Drucker, Porter, Doole & Lowe και Z. Γεωργαντά είναι παραπάνω από δεδομένη.

Είναι κοινός τόπος ότι ο ρόλος των επιδοτήσεων είναι ουσιαστικός στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας. Κύριος στόχος μας είναι η ανάδειξη της θετικής συνεισφοράς των ενισχύσεων στην ισόρροπη ανάπτυξη της χώρας. Με δεδομένα τα προβλήματα διαφθοράς στην Ελλάδα καθίσταται απαραίτητη η αναφορά στις στρεβλώσεις που προκαλούν οι επιδοτήσεις.

Οι τοπικοί επιχειρηματίες αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεών τους. Η δρομολογούμενη περιστολή λειτουργιών του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι.) Σερρών σε συνδυασμό με την έλλειψη βασικών υποδομών όπως σύγχρονοι οδικοί άξονες δημιουργούν πρόσθετα εμπόδια στην ανάπτυξη της τοπικής επιχειρηματικότητας.

Τα δεδομένα από την Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας για τις ενισχύσεις των επιχειρήσεων στην Περιφερειακή Ενότητα Σερρών με τη χρήση των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) καταδεικνύουν την ανεπαρκέστατη απορροφητικότητα κονδυλίων στην χαρακτηριζόμενη ως αγροτική Περιφερειακή Ενότητα Σερρών.

Στο εμπειρικό μέρος της παρούσας εργασίας παρουσιάζουμε τα αποτελέσματα της έρευνάς μας με τη συμμετοχή 74 επιχειρηματιών από τη Περιφερειακή Ενότητα Σερρών. Αναλύουμε τα αποτελέσματα με τη χρήση μεθόδων περιγραφικής και επαγωγικής στατιστικής και υπολογίζουμε τον μέσο όρο την τυπική απόκλιση, τον συντελεστή μεταβλητότητας και τον συντελεστή συσχέτισης.

Τέλος παρουσιάζουμε τα γενικά συμπεράσματα της έρευνάς μας με την επισήμανση ότι τα συμπεράσματα της εμπειρικής έρευνας επιβεβαιώνουν τα αναφερθέντα στη βιβλιογραφία.

2. Καινοτομία: η σημασία της και το ανέφικτο της ανάπτυξής της στην Περιφερειακή Ενότητα Σερρών

2.1. Η σημασία της καινοτομίας σε θεωρητικό επίπεδο

Η σημασία της καινοτομίας στην ανάπτυξη και επιβίωση μιας επιχείρησης είναι τεράστια. Η καινοτομία συνδέεται άμεσα με την Επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα με τον Drucker (1985) αναφέρεται στον Π. Πιπερόπουλος (2007) δηλώνει: «Η Καινοτομία και η Επιχειρηματικότητα τείνουν να είναι επαυξητικές». Συνεπώς η χάραξη αναπτυξιακής πολιτικής θα πρέπει να ενισχύει τις καινοτόμες δράσεις. Επιπλέον ο Porter (1998) ορίζει ότι «Οι καινοτομίες στο marketing αυξάνουν την ταυτοποίηση και διαφοροποιούν το προϊόν» .

Στις μέρες μας (Απρίλιος 2012) μετά την κατακόρυφη μείωση της ανταγωνιστικότητας της Ελληνικής Οικονομίας επιβάλλεται να υπογραμμίσουμε το ρόλο της καινοτομίας στην ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας. Σύμφωνα με το Παρατηρητήριο των ευρωπαϊκών ΜΜΕ (2002) αναφέρεται στον Π. Πιπερόπουλος (2007) «Ο ανταγωνισμός που στηρίζεται στην καινοτομία θεωρείται ισχυρός ανταγωνισμός σε αντίθεση με τον ανταγωνισμό που βασίζεται στη στρατηγική χαμηλότερου κόστους και θεωρείται ως αδύναμος ανταγωνισμός». Η προσοχή γενικά πρέπει να εστιάζεται στις αρνητικές συνέπειες του πολέμου τιμών. Η μείωση των τιμών μακροπρόθεσμα δεν ωφελεί τις επιχειρήσεις. Η ήδη πραγματοποιηθείσα μείωση του εργατικού κόστους αν δεν συνοδευτεί από προώθηση της καινοτομίας το μόνο που θα καταφέρει είναι η περαιτέρω επιδείνωση της ύφεσης στην Ελληνική Οικονομία.

2.2. ΤΕΙ Σερρών και ανάπτυξη της καινοτόμας τοπικής επιχειρηματικότητας

Στην πόλη των Σερρών λειτουργεί εδώ και τριάντα έτη το Τ.Ε.Ι. Σερρών. Ο συνολικός αριθμός των εγγεγραμμένων σπουδαστών του ανέρχεται στους 12.000 ενώ ο αριθμός του διδακτικού προσωπικού στα 400 μέλη.

Σήμερα (Απρίλιος 2012) το ΤΕΙ Σερρών διοργανώνει από τη Δομή Απασχόλησης και Σταδιοδρομίας (ΔΑΣΤΑ) και τη Μονάδα Καινοτομίας & Επιχειρηματικότητας (ΜοΚΕ) Διαγωνισμό Ανάπτυξης Επιχειρησιακού Σχεδίου Καινοτόμων Επιχειρήσεων και έχει σκοπό την καλλιέργεια καινοτόμου επιχειρηματικής κουλτούρας στους σπουδαστές και τους νέους απόφοιτους.

Η συνεργασία του ΤΕΙ Σερρών με το Επιμελητήριο Σερρών είναι στενή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η κοινή διοργάνωση ημερίδας τον Ιούλιο του 2011 με τίτλο «Νέα καινοτομική επιχειρηματικότητα» που στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία.

Η συνεισφορά του Τ.Ε.Ι. Σερρών στην ανάπτυξη της περιοχής είναι αυταπόδεικτη και γι' αυτό το λόγω τοπικοί φορείς μετά από πρωτοβουλίες του Επιμελητηρίου Σερρών αντέδρασαν και αντιδρούν στην δρομολογούμενη από το νέο Νόμο για την τριτοβάθμια εκπαίδευση περιστολή της λειτουργίας του.

Στη χειρότερη μεταπολεμική συγκυρία, οι τοπικοί επιχειρηματίες έχουν να αντιμετωπίσουν εκτός από τις ολέθριες συνέπειες της ύφεσης και το επικείμενο κλείσιμο του ΤΕΙ Σερρών που θα δυσχεραίνει περαιτέρω την ήδη μειωμένη ανάπτυξη των καινοτόμων δράσεων.

2.3. Οικονομικές ενισχύσεις: ευχή ή κατάρα

Στις μέρες μας, με δεδομένα τα διαρθρωτικά προβλήματα τα της ελληνικής οικονομίας, είναι ίσως άκαιρο να συζητάμε για επιδοτήσεις. Στο όχι και τόσο μακρινό παρελθόν όμως, ολόκληρες περιοχές της χώρας αναπτύχθηκαν με βάση την ένταξή τους σε ζώνες υψηλών επιδοτήσεων, ενώ άλλες παρήκμασαν. Ο πρώην νομός Σερρών όντας ενταγμένος στην ανεπτυγμένη Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας δεν συμπεριλαμβάνεται στις περιοχές υψηλών κίνητρων για επενδύσεις, συνεπώς η υστέρηση του νομού είναι έντονη. Για την περιοχή των Σερρών σοβαρός ανασταλτικός της ανάπτυξης παράγοντας είναι και η απομόνωση από τον οδικό άξονα της Εγνατίας οδού σε συνδυασμό με την μεγάλη αργοπορία κατασκευής των κάθετων οδικών αξόνων που θα συνδέσουν την Εγνατία οδό με τα βαλκάνια (Βουλγαρία).

Θεωρώντας ότι οι επιδοτήσεις δεν συνιστούν πανάκεια αξίζει να αναφερθούμε στα προβλήματα που επέφεραν. Η στρέβλωση του ανταγωνισμού είναι το κυριότερο μειονέκτημα που επιφέρουν οι ενισχύσεις, αλλά δεν είναι και το μόνο μειονέκτημα. Η μη ορθολογική χρήση των κεφαλαίων από τους Έλληνες επιχειρηματίες και η έλλειψη καινοτόμων δράσεων συνετέλεσαν στη διόγκωση των δομικών προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας. Το επακόλουθο κλείσιμο των επιχειρήσεων φαινόμενο πολύ έντονο στις πρώην Βιομηχανικές Ζώνες- περιοχές στις οποίες τα κίνητρα ήταν πάντα υψηλά – θέτει το ερώτημα αν τελικά οι ενισχύσεις βοήθησαν κάποιες περιοχές ή απλώς τα όποια οφέλη ήταν σαφώς βραχυπρόθεσμα.

2.4. Ο ρόλος των ΠΕΠ στην Περιφερειακή Ενότητα Σερρών

Με δεδομένη τη χαμηλή απορροφητικότητα κονδυλίων τόσο στη χώρα όσο ειδικότερα και στην Περιφερειακή Ενότητα Σερρών θα παρουσιάσουμε παρακάτω στους πίνακα 1 στοιχεία

για τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ) της Π.Ε.Σερρών (πρώην Νομός Σερρών).

Πίνακας 1

	Α' ΚΥΚΛΟΣ ΠΕΠ		Β' ΚΥΚΛΟΣ ΠΕΠ		Γ' ΚΥΚΛΟΣ ΠΕΠ	
Τομέας	Πλήθος ενισχύσεων	Σύνολο Νομικής Δέσμευσης (ευρώ)	Πλήθος ενισχύσεων	Σύνολο Νομικής Δέσμευσης	Πλήθος ενισχύσεων	Σύνολο Νομικής Δέσμευσης
<i>Μεταποίηση</i>	25	4.117.606,05	5	943.658,37	33	6.974.243,45
<i>Τουρισμός- Πληροφορική</i>	–	–	–	–	5	478.653,26
ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΣΥΜΒΑΣΗ	5	0	1	0	14	2.457.571,28
<i>Σύνολο</i>	25	4.117.606,05	5	943.658,37	52	9.910.467,99

ΠΗΓΗ: Ενδιάμεση Διαχειριστική Αρχή Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, Μονάδα Δ-Γραφείο ΟΠΣ

Παρατηρούμε ότι το σύνολο σχεδόν των επενδύσεων αφορά τη μεταποίηση. Λαμβάνοντας υπ' όψη ότι ο Νομός Σερρών είναι αγροτικός, είναι εύλογο οι πόροι να διατίθενται στη μεταποίηση που περιλαμβάνει και αυτή των αγροτικών προϊόντων.

Γενικά παρατηρούμε ότι στην Π. Ε. Σερρών δεν πραγματοποιούνται μεγάλες επενδύσεις και οι επενδύσεις του Νομού που σύμφωνα με δήλωση στελέχους της ΔΕΗ είναι πρώτος σε ποσοστό κατανάλωσης αγροτικού ρεύματος -συνεπώς απουσιάζει η ενεργοβόρα βαριά βιομηχανία- αφορούν την ενίσχυση της πρωτογενούς παραγωγής. Είναι χαρακτηριστικό ότι το εργοστάσιο παραγωγής βιοκαυσίμων η εταιρεία ΦΥΤΟΕΝΕΡΓΕΙΑ Α.Ε. μια επένδυση άνω των 10.000.000 € έχει μεταβάλει το χάρτη καλλιεργειών του Νομού και σήμερα (Μάρτιος 2012) σύμφωνα με δήλωση εκπροσώπου της βιομηχανίας, 100.000 χιλιάδες στρέμματα στην Π. Ε. Σερρών και 50.000 στις όμορες περιφερειακές ενότητες καλλιεργούνται με ενεργειακά φυτά (ηλιάνθος, ελαιοκράμβη κ.τ.λ.)

3. Εμπειρική έρευνα με χρήση ερωτηματολογίων σε επιχειρηματίες των Σερρών⁽¹⁾

3.1. Τα δεδομένα, περιγραφική στατιστική και συσχετίσεις

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν εβδομήντα τέσσερις (74) Μ.Μ.Ε. επιχειρήσεις της

⁽¹⁾ Ένα άλλο μέρος της ίδιας έρευνας παρουσιάστηκε πέρυσι στο συνέδριο ERSΑ-GREECE

Π.Ε.Σερρών. Η έρευνα έλαβε χώρα πριν την προσφυγή της Ελλάδος στο Δ.Ν.Τ από την 1-12-2009 έως την 12-2-2010. Στην έρευνα συμμετείχαν επιχειρήσεις διάφορου μεγέθους από πολύ μικρές (αυτοαπασχολούμενων), μέχρι εισαγωγικές εταιρείες και βιομηχανίες. Για τον καθορισμό του μεγέθους επιλέχθηκε η μέθοδος του αυτοπροσδιορισμού γιατί δεν θέλαμε να ζητήσουμε οικονομικά στοιχεία. Επίσης υπάρχει διασπορά σε σχέση με την έδρα της επιχείρησης και συμμετέχουν επιχειρήσεις με έδρα είτε το Δήμο Σερρών, Καλλικρατικούς δήμους, είτε πρώην καποδιστριακούς δήμους είτε λοιπές κοινοτικές ενότητες.

Τέλος, για να δύναται να εξαχθούν στατιστικώς σημαντικά συμπεράσματα δεν ακολουθήθηκε η μέθοδος της τυχαίας δειγματοληψίας, αλλά το στοχευόμενο δείγμα επιχειρηματιών κυρίως πελατών της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος ΑΕ που είχαν λάβει κεφάλαιο κίνησης.

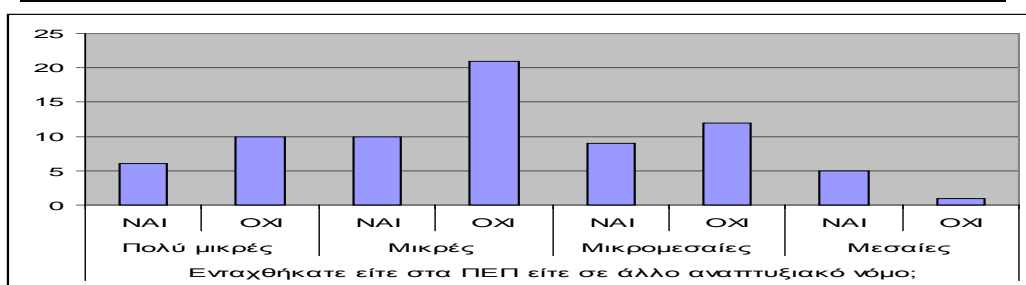
Θα αναλύσουμε τα αποτελέσματα χρησιμοποιώντας μεταβλητές και θα υπολογίσουμε τα κύρια μεγέθη της περιγραφικής στατιστικής, το μέσο όρο και την τυπική απόκλιση και το πιο κοινό μέγεθος της επαγωγικής στατιστικής, τον συντελεστή συσχέτισης.

3.2. Αποτελέσματα

Στις ερωτήσεις αν εντάχθηκαν στα ΠΕΠ ή σε κάποιο αναπτυξιακό Νόμο στο παρελθόν, ανάλογα με το μέγεθος της επιχείρησης τα αποτελέσματα είναι τα ακόλουθα:

Σχήμα 1. Ενταχτήκαν οι Σερραίοι επιχειρηματίες είτε στα ΠΕΠ είτε σε παλαιότερους αναπτυξιακούς νόμους;

Επιχειρήσεις	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Πολύ μικρές	6	10
Μικρές	10	21
Μικρομεσαίες	9	12
Μεσαίες	5	1

Αναλύοντας τα αποτελέσματα με τη χρήση μεταβλητών 1 για το ΝΑΙ και 2 για το ΟΧΙ, ο μέσος όρος στις Πολύ μικρές επιχειρήσεις είναι 1,62, η τυπική απόκλιση 4,11 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,987, ο μέσος όρος στις Μικρές είναι 1,68, η τυπική απόκλιση 9,25 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,972, ο μέσος όρος στις Μικρομεσαίες είναι 1,57, η τυπική απόκλιση 5,35 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι 0,997 και ο μέσος όρος στις Μεσαίες είναι 1,17, η τυπική απόκλιση 1,89 και ο συντελεστής συσχέτισης είναι

0,213. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ των απαντήσεων που δόθηκαν από τις 3 ομάδες των μικρότερων επιχειρήσεων και του συνολικού δείγματος. Η μη ύπαρξη συσχετίσεων στις μεσαίες επιχειρήσεις οφείλεται στην πολύ καλύτερη πρόσβαση σε ενισχύσεις των μεγαλύτερων επιχειρήσεων. Λαμβάνοντας υπ' όψη ότι το ελάχιστο ποσό επένδυσης στα ΠΕΠ ήταν 100.000 € ο αποκλεισμός των μικρότερων επιχειρήσεων από επιδοτήσεις είναι δεδομένος. Άλλωστε σύμφωνα με τον βραβευμένο με Νόμπελ Pissarides (1999) αναφέρεται στον Π. Πιπερόπουλος (2007) «Οι ΜΜΕ τιμωρούνται, επιπλέον, από το γεγονός ότι σε οποιοδήποτε τύπο οικονομίας αντιμετωπίζουν υψηλότερα επιτόκια για τη λήψη δανείου από ότι ζητούνται από τις αντίστοιχες μεγαλύτερου μεγέθους επιχειρήσεις».

4. Συμπεράσματα

Στη δύσκολη παρούσα συγκυρία η ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας είναι το ζητούμενο όχι μόνο για τους πολίτες της χώρας αλλά και για τους δανειστές της.

Η σημασία της ανάπτυξης της καινοτομίας είναι τεράστια καθώς συνιστά τον κύριο παράγοντα υγιούς ανταγωνισμού. Η έλλειψη καινοτομικών δράσεων είναι έκδηλη ειδικά στις περιφερειακές ενότητες με χαμηλότερο κατά κεφαλή εισόδημα.

Έχοντας ως δεδομένο ότι η ανάπτυξη των καινοτόμων δράσεων δεν είναι τυχαίο γεγονός αλλά πραγματοποιείται κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, η περιστολή λειτουργιών του Τεχνολογικού Ιδρύματος Σερρών σε συνδυασμό με την εξάπλωση της ύφεσης θα συντελέσει στην περαιτέρω διεύρυνση των περιφερειακών ανισοτήτων.

Η ισόρροπη ανάπτυξη της χώρας θα μπορούσε να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα της Ελληνικής οικονομίας. Ο ρόλος των ενισχύσεων είναι καθοριστικός προς αυτή την κατεύθυνση.

Τα προγράμματα ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας βοήθησαν στο παρελθόν τους επιχειρηματίες, δημιούργησαν όμως και στρεβλώσεις με δεδομένα και τα προβλήματα διαφθοράς στη χώρα.

Η χρήση των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) στην Περιφερειακή Ενότητα Σερρών καταδεικνύει την άνιση κατανομή πόρων. Λαμβάνοντας υπ' όψη ότι η περιοχή είναι καθαρά αγροτική, τα κίνητρα δεν συνετέλεσαν στην ουσιαστική συμμετοχή των Σερραίων επιχειρηματιών.

Η εμπειρική μελέτη με τη συμμετοχή 74 επιχειρηματιών από την Περιφερειακή Ενότητα Σερρών αναδεικνύει τα ιδιαίτερα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι τοπικοί επιχειρηματίες κατά την πρόσβασή τους σε επιδοτήσεις. Διαχρονικά, η ευκολότερη πρόσβαση των

μεγαλύτερων επιχειρηματιών στις ενισχύσεις διόγκωσε τις ανισότητες και απέτρεψε μικρούς επιχειρηματίες από την πραγματοποίηση επενδύσεων. Για την πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα τα κριτήρια επιλογής και η γραφειοκρατικές πολλές φορές διαδικασίες λειτούργησαν ως αποτρεπτικός παράγοντας ακόμη και την απλή υποβολή αίτησης.

Στις μέρες μας, ίσως είναι άκαιρο να αναφερόμαστε σε επιδοτήσεις. Μόνο όμως μελετώντας τις παραλείψεις και τα λάθη μας θα έχουμε την δυνατότητα να ξεπεράσουμε την κρίση.

5. Αναφορές

Doole, I. & Lowe, R. (2005). *Strategic Marketing Decisions in Global Markets*, Thomson, London.

Porter, M. (1998). *Competitive Strategy-Techniques for analyzing industries and Competitors*, The Free Press, New York

Γεωργαντά Ζ. (2003) *Επιχειρηματικότητα & Καινοτομίες - Το Management της Επιχειρηματικής Καινοτομίας*. Εκδόσεις Ανικούλα, Θεσσαλονίκη

Δομή Απασχόλησης και Σταδιοδρομίας (ΔΑΣΤΑ) του ΤΕΙ Σερρών. Available from: <http://dasta.teiser.gr> (Accessed 2010-05-06, 2012-1-3, 2012-4-2)

Επιμελητήριο Σερρών. Available from: <http://www.serreschamber.gr>. (Accessed 2010-05-06, 2012-1-3, 2012-4-2)

Κόνσολας Ν. (2003). *Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα

Μονάδα Καινοτομίας & Επιχειρηματικότητας (ΜοΚΕ) του ΤΕΙ Σερρών. Available from: <http://moke.teiser.gr> (Accessed 2010-05-06, 2012-1-3, 2012-4-2)

Μπαλωμένου Χ. (2003). *Το Ελληνικό Τραπεζικό Σύστημα και οι Διαδικασίες Αξιολόγησης Επενδυτικών Σχεδίων*. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα

Πιπερόπουλος Π. (2007) *Επιχειρηματικότητα, Καινοτομία & Business Clusters*. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη.

Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα (Τ.Ε.Ι.) Σερρών <http://www.teiser.gr> (Accessed 2010-05-06, 2012-1-3, 2012-4-2)

Χριστοφάκης Μ. (2003) *Τοπική Ανάπτυξη και Περιφερειακή Πολιτική*. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα